

MAKAVEJEV, A REBELLIS

A magányos szervezet fitka

BALÁZS ATTILA

ÖNTÖRVÉNYŰ, MINDENRE FITTYET HÁNYÓ, KÉSŐBB A BOLDOG JUGÓ PARADICSOMBÓL „MEGÉRDEMELTEN KIEBRUDALT” RENDEZŐ.

Úgy látszik, jó idők járnak az egykor volt jugoszláv újhullámos vagy „fekete filmre”, még nem ment feledésbe. Emlékeztetőül: mindkét elnevezést használták arra a hatvanas években kibontakozott irányzatra, amelynek oszlopos tagjai mások mellett Aleksandar Petrović és Dušan Makavejev, hogy ne rukkoljunk elő teljes lajstrommal. Ők közel maradván a dokumentumfilm és az alacsony költségvetésű filmek szerényebb eszközeihez, olyan mozit hoztak létre, amely otthon, az egykori Jugoszláviában jócskán felpaprikázta a vörös hatalmi réteget, mintegy kiprovokálta a saját bezárását – szinte még mielőtt a kinyomtatott plakátokon megszáradt volna a festék. Utóbbinak, Makavejev rendezőnek, forgatókönyvírónak és producernek ezt a kapitalista országok némelyikében is sikerült később különösebb erőfeszítés nélkül elérnie provokatív műveivel. Noha az ilyesmi arrafelé soha nem volt oly gyakran előforduló jelenség, mint a boldog kommunizmus országokban, ahol ezeket az „elidegenedett elemeket” destruktív alkotásaikkal – mint kártékony démonokat, ártó szellemeket – zárt palackban igyekeztek tartani.

Vastag falúládában, hatalmas lakat alatt.

Ülepedjék csak szépen rájuk a por, szője köréjük hálóját a pók.

Hála a sorsnak, szellemkiszabadító módon alakult a helyzet az idén Karlovy Varyban úgyszintén, ahol – Aleksandar Petrović tollszedőinek újbóli sikeres cannes-i vetítése után amott – most Makavejev úszott be nagy hanggal, ha visszafogottabb reflektorfényben is, de erőteljes karcsapásokkal a világ filmfesztiváli képébe. (Megjegyzendő, hogy ezek a szemlék

soha nem is zárták be kapuikat említett rendezők előtt, csak már túl sok idő múlt el régi szereplésük és ünneplésük óta, Petrović már nincs is az élők sorában.) Dušan Makavejev *W. R., avagy az organizmus misztériuma* című, egykor nagy port kavart, minden lehetséges szemszögből istenkáromlóknak tartott 1971-es alkotását a *6 kritikus, 6 film* kísérőprogramban pergették le, arra keresvén a választ, ha szubjektív szemszögből is, de melyik hat film lenne minden idők világmozijának hat legszuggesztívebb alkotása. A *W. R.* ezek közé került be.

Egyes mozinéző embertársak akkor még meg se születtek, mások már netán el is felejtették, milyen idők uralkodtak '68 és '71 között mind keleten, mind nyugaton, amikor ez az ugyancsak öntörvényű, mindenre fittyet hányó, később a boldog jugó Paradicsomból „megérdemelten kiebrudalt” Makavejev részben Jugoszláviában, részben az Egyesült Államokban leforgatta nihilista-anarchisztikus, munkásosztály-ellenes, szocializmus-ellenes, épész-ellenes, egyetemeserkölcs-ellenes, önmaga-ellenes mélypornográf filmjét. Mert ez lett a megítélése odahaza a *W. R.*-nek, ha most csak erre a megítélésre és elítélésre összpontosítunk. Mert ugyebár felső parancsra az elvtársak összeültek, összedugták a fejüket, megtanácskozták a dolgot, közös véleményt alkottak, majd ítéletet hoztak és hirdettek, melynek nyomán Makavejevnek jobb volt, tanácsosabb lett elhagynia az országot. Egészségesebb, ahogy mondták akkoriban.

Később ugyan – nagy kegyelmi pilanat – visszatérhetett, de hosszú életének az a szegmense már csak kis darabkájával tud netán érdemleges

részévé lenni a mi kis szükségszerűen korlátozott terjedelmű írásunknak. Mindenesetre ott tartottunk, tartunk: nyúlfarknyi időnek kellett elteltelnie ahhoz, hogy a *W. R.*-ről negatív pártállásfoglalás szülessen. Mármost távol attól, hogy az ítélőszék tagjai rendre ostoba tájékozatlanok lettek volna, mert az tényleg messze az igazságtól. Annyi azonban biztos, hogy az „egyöntetű” többségben, amelyben hüvelykujjával mindenki a föld felé mutatott, nyilván nagy számban ültek olyanok, akik életükben nem hallották Wilhelm Reich mester, osztrák-amerikai pszichiáter és pszichoanalitikus nevét, kinek tanai az *orgonnak* elnevezett, világuniverzumot, illetve a mikro- és makrokozmoszt egyaránt befolyásoló szexuális energiáról szólnak – kapcsolatban a szexuális világgforradalom elképzelésével, amely alapvetően átalakítja bolygónkon az erőviszonyokat, s felszabadítóan hat az egyénre.

Persze, másképp, mint a kommunizmus. Meg másképpen, mint a kapitalizmus. Meg másképp, mint az összes elnyomó hatalmi szerkezet.

A bírának nem volt idejük könyvet venni a kezükbe, valószínűleg nem is volt szokásuk, csak követték az utasítást. És közben mérvadó módon aligha eshetett szó az „eszmei kártékonyaságon” túl a film újszerű képi világáról, a kifordított látásmódról, az átbillentett hangsúlyokról. Zenei kifejezéssel élve: *off beate*kről. A montázs jellegében és dinamikájában Eisenstein és Dziga Vertov hatásáról, mert kik is ezek az utóbbi elvtársak. Elvtársak-e egyáltalán? „Ez az Einstein meg emez... Biztos valami osztályellenség megint.” Jó, ne essünk túlzásba, de nyilván idegesítette őket már egyszemélyes látásmódjuknál fogva is mindaz, ami feketehumor, görbe tükör, groteszk travesztia, kifordított szemlélet, főleg amikor úgy érezhették, a dolog odavág. (Hazavág.) Mindenesetre nem is láthatták másképp, amikor határozott, célirányos nyomás nehezedett rájuk. Ahogy tulajdonképpen ma is nehezedik az egyénekre különféle grémiumaival együtt a döntéshozatal folyamatában, mely eszközről a hatalom, úgy látszik, sose feledkezik meg, s gyakorolja is, amikor csak szerét ejtheti. Illetve: megpillantja benne a maga érdekét. És ez nem más, mint

puszta megfélemlítés, zsarolás, melynek eredménye az egyén elviselhetetlen szorongása. Ám ezzel a kígyó a saját farkába harap végül, a kör bezárul, zárlatos lesz. Erről beszél Makavejev és Reich. Következésképp, ha mást akarunk, ki kell bújnunk valahogy a prés alól a jövőreható lélektorzulás előtt – a *W. R., avagy az organizmus misztériuma*, avagy a szervezet működése, avagy az egyén kétségbeesett örök magánya erről szól.

Mérget vehetünk rá, s ez a méreg kifejezéssel együtt egy másik „sötét lelkű”, manapság ismét vetített filmet hoz elő. Összeköttetésben a *W. R.*-rel, meg az összes többivel, amit ez a Dušan Makavejev nevű, ördögtől származó, istentől elrugaszkodott ember rendezett – nem is az organizmus, hanem a felszabadító erejű ORGAZMUS sokféleségének és misztériumának jegyében tehát. Meg a végképp megmérgezett kapcsolatokat követő VÁLÁS jegyében. Címe: *Montenegro*.

Nos, Montenegrót, azaz Crna Gorát crnogoracok, azaz vajdasági magyar kifejezéssel élve: „cérnák” lakják. Az egykori vicc szerint a cérnák mik lennének? Bosnyákok de luxe. (Elnézést, hogy Makavejev filmjeinek vizsgálá-

„Másképp, mint a kommunizmus”

(Dušan Makavejev: *W. R., avagy az organizmus misztériuma* - Milena Dravic)

takor nem a kronológia, hanem az asszociáció visz tovább bennünket, de erre buzdít maga a téma.) Tehát a montenegróiak, akik manapság még nem tudták bebizonyítani Amerikában

az ezzel foglalkozó bizottságnál, hogy ők egy nyelvileg is a szerbektől teljesen különálló nép, ilyenből álló nemzet, ők olyan majdnem... tehát mégse szerbek, a bosnyákoktól mindenesetre életszínvonalban és a szellem színvonalában, ügyességben és másban nagyságrendileg jobbak. Olyanok, akik bár maroknyian, de nem egyszer útjába álltak nagy hősiességgel az ellenségnek, például a törököknek. Többféleképp magyarázható viccet félre, meg azt, hogy akkor tulajdonképpen miből is áll ezek szerint a civilizációs létrafokon alacsonyabban lévőnek nézett bosnyák, a montenegróiak képesek voltak rá nem csak bátorságuknak, hanem a szigorú patriarchális renden alapuló tradicionális összetartásuknak, katonás életfelfogásuknak köszönhetően mindig is megmaradni kemény kis szigetként a történelmi sodrásban. A majdnem semmi közepén.

– Jó, de mi történik akkor – jött a kérdéssel Makavejev, ha netalán ez az egész színes társaság, jugoszláv „testvériségi”

modell a maga jó és rossz oldalával, összes ellentmondásos együvé tartozásával, amolyan északra tolt végvárként, egy jóléti világban (Svédországban) találja magát – a maga „reprezentatív” keresztmetszetében?

Melyben persze a többség szerb, akikre ugyanakkor áll a montenegróikkal kapcsolatban eddig elhangzott összes megállapítás. (Ebben a kontextusban legalábbis.) A helyzet, válasza szerint, súlyos plusz-romlásra esik át, miközben a régi erkölcsök torzulnak. Legalábbis ami belőlük megmaradt, még jobban deformálódik. Megváltoznak a célkitűzések, illetve aránytalanul áthelyeződnek az akcentusok. Kiszámíthatatlanná válnak a viszonyok, s ijesztő rémfigurák születtek, akiknek igazából még csak nem is róható fel, hogy olyanok, amilyenek. Akikben a gazdag svéd társadalomból odatévedt, odacsöppent hölgy elébb csak azt a híres balkáni lángoló szabadságvágyat látja, a laza más milyenséget, majd rá kell jönnie arra, hogy alapvető célkitűzéseiben ez a közösség sem különbözik a többitől. Már minden mérgezett, s akkor legyen is az.

No, de akkor mi a magyar? Azaz mi a montenegrói? Újravetített filmektől függetlenül óvatosan várjuk mások válaszát erre. Közben észrevehető, hogy valójában nem csak a megnevezett filmekről, egészében Dušan Makavejev szemléletéről beszélünk. Furcsa egyéni gondolkodásáról, filmnyelvéről, melyben épp a nyelvnek többféle szerep jut a szellem villódzó röptében, meg a test nyákos labirintusában. „*Oh, sweet movie!*” •

DUŠAN MAKAVEJEV JÁTÉKFILMJEI

Az ember nem madár
(*Čovek nije tica*, 1965)
Szerelmi ügy, avagy egy postáskisasszony tragédiája (*Ljubavni slučaj ili tragedija službenice P.T.T.*, 1967)
W. R., avagy az organizmus misztériuma (*W.R. – Misterije organizma*, 1971)
Sweet Movie (1974)
Montenegro (1981)
A Coca Cola kölyök
(*The Coca-Cola Kid*, 1985)
Manifesto (1988)
A gorilla délben fürdik
(*Gorilla bathes at noon*, 1993)